

משה אונא

על רצינות ואמת בשאלת חופש-הבחירה

„והחכמה מאין תמצא“... (איוב כח, יב)

עוד לפני שנים רבות העסיקה אותי השאלה: האם ייתכן בכלל שאדם יבין את זולתו? העמדתי לפני את כל הקשיים והמכשולים הניצבים בדרך ההבנה בין בני-אדם (וגם כתבתי בזמנו רשימה „על ההבנה בין בני-אדם“*). השתדלתי ללמד את עצמי להבין את בעל הדעה הנגדית, וער אני לסכנה שמא לא הבנתי אותה. במקרה שלפנינו — מדובר במאמרו של אלכסנדר דונט, „קול מתוך האפר“ — ברור לי שייתכן שלא הבנתי את דונט בכל נפתולי מחשבותיו.

היום הייתי מדגיש הדגשת יתר את הצורך לעורר את הרצון להבין את הזולת, וכן את הצורך במאמץ גדול מצד מי שרוצה להבין דעה הנוגדת דעתו שלו. „וזהי פניה לרגש המוסר“, כך כתבתי אז וכך אגיד גם כיום.

דומני שיהודה באואר לא עשה את המאמץ הזה ברשימתו „חזרה אל מקורות המוסר האנושי (בשולי מאמרו של משה אונא, מי ירפא לך, ילקוט מורשת כ"ב)“, שנדפסה בילקוט מורשת, חוברת כ"ד.

לא אֶתיימר שאני בא לשכנע את באואר. מניח אני שאין סיכוי לכך. כי מי שיודע מראש שדעתו אמת, ואינו מפקפק בכך, והוא מכריז ומודיע „שאיננו רוצה להבין את נושא הדיון“ (דרכי הא-ל) ומתוך כך הוא טוען את טענותיו נגד הדעה האחרת — ודאי שאי-אפשר להוציאו ממצודתו ולא לפתוח את שריונו הרוחני. אנסה רק להבהיר את עמדתי במקומות בהם אולי לא היתה ברורה די צורכה, ואשתדל להצביע על נקודות בדברי י.ב. שלדעתי אינן עומדות בפני ביקורת ההגיון — וההגינות. אפתח בשתי הערות כלליות:

* ראה: בשבילי המהשבה והמעשה, קובץ מאמרים, תשט"ו, ע"ע 26—33.

1. נכון שהנחתי כמה הנחות מקובלות במחשבת היהדות, בלי לאומרן במפורש. ייתכן שעקב זה דברי לא היו מוסברים די צורכם. אחת מהנחות אלה היא ההנחה שמציאות האל מתגלה הן ביקום והן בהיסטוריה של האנושות. המקרא מתחיל בסיפור בריאת העולם, כי האל הוא בראש וראשונה הבורא. בבריאה הוא מתגלה לפי תפיסת היהדות המקובלת. הרוצה לבסס את אמונתו — או את כפירתו! — על רישומו של האל בהיסטוריה, מוכרח להיכשל. כי עדות זו ניתנת לפירושים שונים. יחד עם העדות שהיקום נותן, גם היא עשויה להתקבל.

2. מהי אמת אובייקטיבית בוויכוח על מציאות האל? דומני שמקובל על הכל שאי אפשר להוכיח את מציאות האל; ממילא כל אמת בתחום זה שהאדם יכול להשיג או לבטא היא אמת סובייקטיבית. אני מאמין באלוקים, למרות שאני יודע שאין בידי להוכיח את נכונות אמונתי זו; לכל היותר אוכל להסביר, מניין לי אמונה זו. אם הוזהרתי מפני קבלת דברי א. דונט כאמת אובייקטיבית, דיברתי אל אלה מבין הקוראים שעלולים לקבלם כאמת אובייקטיבית (ולפי דבריו שלו, יב. הוא אחד מאלה). לא עלה על דעתי לטעון שניתן לנו להבחין בתחום זה בין האמת הסובייקטיבית והאמת האובייקטיבית. דברי דונט מבטאים בוודאי נאמנה את דעותיו. יותר מזה לא יכול להיות בהם, ובהתאם לכך יש להתייחס אליהם.

ועכשיו השגותי לדבריו של באואר:

3. באואר טוען לגבי התייחסותי לדברי א.ד. שאני תובע, „לא לייחס לדבריו רצינות רבה מדי“ ו„להתייחס לדברי דונט לא כאל דברים המדברים אמת“. אינני רואה יסוד לטענה, שמפני שאני מצביע על הרקע הפסיכולוגי אני כאילו מציע „לא לייחס לדבריו רצינות...“. הבנת הזולת ועמה ועלידה ההתייחסות לאדם הסובל הן בעיני דברים רציניים מאוד (כפי שהסברתי לעיל). גילוי הרקע הפסיכולוגי לדברי א.ד. על ידי בא כדי לראותם בפרספקטיבה הנכונה, לא כדי להמעיט את רצינותם, כי אם על מנת לשים את הגש הרצינות במקום הנכון. נראה לי שדבר זה לא רק שאינו פסול, הוא נחוץ להבנה מלאה. באואר, לעומת זה, משתדל להעמיק בנו את המחשבה, שדבר מובן מאליו הוא שרקע פסיכולוגי מסוים של צד מחייב מראש, לפסול אותו כעד. איני גורס דעה זו. שופט, השומע עדות, יעמוד תמיד בפני השאלה, באיזו מידה העדות ראויה להתקבל. הוא חייב לשקול, אם העד מסוגל לתת עדות נאמנה, וכן את מדימויו. ייתכן שחלק אחד של העדות יהיה קביל אצלו וחלק אחר לא. זאת היתה כוונתי ואותה ביטאתי עוד בקטע הראשון של מאמרי. לשאלת האמת ראה הערתי הקודמת.

4. באואר סבור שתשובתי לדונט שחופש הבחירה הניתן לאדם הוא הפותח את הפתח לרע שנעשה על ידי בני אדם בעולם אינה ממין הטענה. לפי מיטב הבנתי בלי שמישהו יעשה רע, לא יהיה מישהו שיסבול ממנו. העושה רע חופשי לעשות הרע ועקב זה סובל השני. וכך מתעוררת השאלה כיצד ייתכן שבני אדם עושים רע אחד לשני. הרע שנעשה והרע שנסבל הם שני צדי אותו מטבע — ואין זה משנה שבאואר מתעניין רק בצד האחד. למנוע עשיית הרע אפשר רק אצל מי שעושה אותו ולא אצל מי שסובל ממנו. אם האל ימנע את האדם מלעשות רע

רצינות ואמת בשאלת חופש הבחירה

כדי שלא יהיו סובלים ממנו — ואינני רואה אפשרות אחרת למנוע סבל הנגרם על-ידי בני-אדם, תוך הפעלת כוח, חיצוני — הוא יגביל בכך את חופש הבחירה של העושה את הרע. לכן השאלה מדוע, מרשה' הא-ל לעשות רע שייכת לעניין בדיוק כמו השאלה מדוע הוא, מרשה' שיש סובלים מן הרע. היא העיקר דווקא, לדעתי. בדרך זו נכנס, חופש הבחירה, „אל תוך התמונה" ושייך לעניין — אף-על-פי שבשביל י.ב. זה „לעג שאין הדעת סובלתו".

5. יהודה באואר סבור ששאלת חופש הבחירה של האדם „מופיעה כבר אצל איוב". עם כל הכבוד, אצל איוב כלל לא עולה שאלת חופש הבחירה, ומוזר בעיני, בלבול היוצרות' אצל באואר. אצל איוב הנושא הוא צדקת הא-ל. „שם אין האדם עושה את העוול, כי אם הא-ל. לא הסבל שנפל בחלקו של איוב עירער את אמונתו, כי אם אי-הצדק שהוא חש במה שקרה לו (הצבעתי על נקודה זו במאמרי בהזכירי את רעידת האדמה בליסבון בשנת 1755). לכן התשובה היא, שאין בכוח האדם להבין את כל מעשי הא-ל. זו תשובה הגיונית, כפי שניסיתי להסביר במאמרי (עמ' 65), ואיוב מקבל אותה בתור שכזאת. בשביל מי שמציאות הא-ל היא עובדה יסודית, התשובה משכנעת. אפשר להבין שהיא, קשה לעיכול' בשביל זה שלדידו הא-ל הוא המצאת האדם. כי איך ייתכן שהיציר ידע מה שכמוס ליוצרו ?

6. אי-יכולתו של י.ב. לתפוס את דרך המחשבה המנוגדת לזו שלו נראית בעליל בטיפולו בנושאים כגון חופש הבחירה, צדקת הא-ל והתגלותו בהיסטוריה. כך הוא נכשל אף בהבנת דברים ידועים, כגון בעייתו של איוב. ביטוייו הבוטלים — „איוב כדור משחק", הא-ל „עורך התמודדות על גבו של איוב עם השטן", „אלוקים משחק את משחקו הציני עם השטן" — אך חושפים את המטען האמוציונאלי הכבד המעיק עליו ומכוון את התייחסותו לבעיות אלה. הרי ביטויים אלה אינם מוסיפים דבר להבהרת הנושא או להבנת דעתו שלו. הם אך פוגעים, והפגיעה באה כתמורה לטיעון הענייני החסר.

7. באואר משתדל לפסול לא רק את דעותי, כי אם אותי אישית (ובזה הגעתי לנושא האחרון). הוא כותב: „מה שאונא מציג זוהי גישה טיפוסית תועלתית לענין הדת". וכל כך למה ? מפני שטענתי, כפי שהוא עצמו מצטט מדבריו, שדנט מעמיד לפנינו את הבעיה, „אם יש יתרון למערכת השקפתית ממנה, סולק' הא-ל". העמדת הבעיה היא בעיני מאוד אנושית, לכן סברתי שזה המניע להתלבטויותיו של דונט. אולי אני טועה. אבל לטעון על סמך השערתי זו שגישתי שלי לעניין הדת היא תועלתית — דומני שזה עובר את הגבול של מה שמותר כלפי בר-פלוגתא בוויכוח ענייני. לעומת זה קובע י.ב.: „בראשית ברא האדם את האלוקים, כדמותו וצלמו ברא אותו, כי נוח וטוב היה לו ליצור סמכות עליונה" וכו' (ההדגשה שלי — מ.א.). האם לא מתאמת כאן הפתגם: הפוסל במומו פוסל ?

נוסף לזה, חש' י.ב. ש„אופן התבטאותו (של מ.א.) מרמז על חשד הקיים גם בלבו שבעצם האלוקים, עליו הוא מסמך את תביעותיו המוסריות, איננו כלל בנמצא. בואו ונחזור לאמונה התמה, הוא אומר, כי זה מועיל לנו יותר, אף שיכול להיות שאין בזה אמת". כלומר, י.ב. נותן לקורא להבין, שלדעתו אני מרמה את הבריות ומציע

להם להאמין במה שאני בעצמי אינני מאמין! זו שיטה ידועה בה השתמשו בתקופות מסוימות נגד הכמורה הנוצרית. בעיני היא בזויה. מה עלובה דעה הזקוקה ל"אמצעי לחימה" כאלה. אגב, הייתי מעוניין לדעת על איוז התבטאות במאמרי מבסס י.ב. "הסברה" זו.

מדוע המוסר האנושי עשוי להיות בסיס איתן יותר לחברה אנושית מתוקנת — כלומר בסיס שנתון פחות לסכנת ערעור — מהאמונה בא-ל? אני מודה ומתוודה שהדבר לא מובן לי. האם תחזרה אל מקורות המוסר האנושי, כפי שי.ב. מבין אותם, משכנע יותר את בני-האדם או מבטיח יותר שיקבלו את ציוויו או שהיא נותנת להם יותר עוז ואומץ לעמוד נגד הרע — לאור הנסיון בתולדות האנושות? לי נראה שההסתמכות על המוסר האוטונומי של האדם מכניס את האדם למבוי סתום, שהמציאות האנושית כפי שאנו מכירים אותה, בכל הזמנים ובכל מקום, סגר אותו עליו. הגבול האחרון אליו יגיע האדם בדרך זו בהכרח שיהיה הייאוש הגמור. קשה להניח שעל יסוד כזה מסוגל האדם לחיות חיים משמעותיים המושתתים על ערכי מוסר. לעומת זה ההשקפה המעמידה זה מול זה את הא-ל, שאת סודו איננו יכולים לפענח, ואת האנושות, שחולשותיה וחוסר אמינותה מתגלות על כל צעד ושעל, משאירה לנו לפחות מקום למאבק ברע — ולתקווה שהאנושות בסוף דרכה, "תכיר את בוראה".

- **Moshe Unna**, of Kibbutz Sde Eliahu and a former member of the Knesseth (Nat.-Rel. Party), and **Jehuda Bauer**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, J-m, continue their dialogue about the various questions raised by **Alexander Donat** in his rarticle, "A Voice From the Ashes", published in No. 21 of **Yalkut Moreshet**.

Research

- **J. R. von Biberstein**, a young historian, known in German-Speaking countries for his book, **Die Verschwörung** ("The Conspiracy"), shows in a detailed research how, over two centuries, the Antisemitic ideology was developed, which tried to prove the existence of a Jewish-Masonic conspiracy to seize world power.
- **Menachem Shelach**, of Mishmar Ha'emek, deals with the Vatican's attitude to Zionism during World War 2 and with the policy resorted to in consequence when regarded to rescue Jewish children through Aliyah.
- **Moshe Tsizik**, of Kibbutz Eilon, continues his research, partly published in **Yalkut Moreshet**, 24. This time he deals with discussions held within Hashomer Hatza'ir at Warsaw, under Nazi rule on the attitude to adopt towards the U.S.S.R.
- **Menachem Kaufman**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, brings another chapter of his exhaustive research, parts of which were already printed here. This time he deals with the attitude of Non-Zionists in the U.S. during the weeks preceding the declaration of the State of Israel.
- **Abraham Kolben**, an immigrant from Russia, traces the policies of Tsarist Russia towards Jews in Central Asia from 1830es to hte revolution.

Books

- **Dina Porat**, of Tel-Aviv University, surveys the book by Halina Ashkenazi-Engelhard, **I Wanted to Live**.